

Markó András

ŐSKŐKORI

78

KULTUSZOK

„Kegyetlenség számba menne, ha rögtön az elején nem figyelmeztetnénk az olvasót arra, hogy aki az őskőkor vallásával kíván foglalkozni, az áthatolhatatlan, sűrű köddel borított tájra, síkos, vízmosás szántotta területre merészkedik.” Ezekkel a szavakkal kezdődik André Leroi-Gourhan-nak, a XX. század legnagyobb hatású paleolitikummal foglalkozó ősrégészének magyarul Farkas Márta fordításában olvasható, *Az őstörténet kultuszai* című könyve.

Willendorf: a paleolitikum jelképe: 23-22 ezer éves női ábrázolás

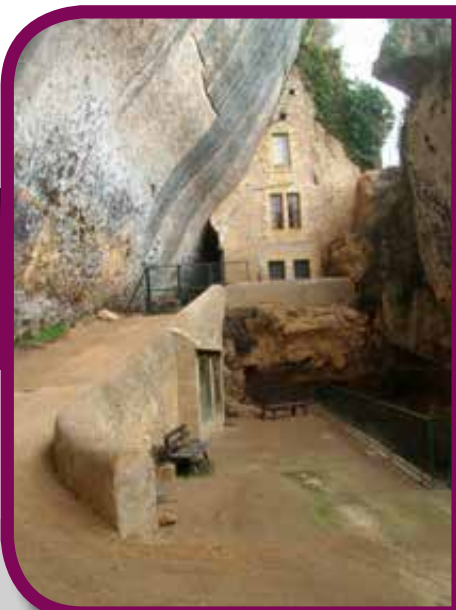

Díszített barlang bejárata a Dordogne völgyében (Franciaország)

A paleolitikum vagy őskőkor az emberiség történetének leghosszabb időszaka. Kezdetét az első, előemberek által készített kőeszközökkel, jelenleg a 3,3 millió éves kelet-afrikai leletek jelzik, míg végét a földtörténeti pleisztocén vége jelöli ki, így az európai kontinensen több mint másfél millió, a Kárpát-medencében több mint 700 ezer, a mai Magyarországon 350 ezer éves időszakról beszélhetünk.

A legkorábbi alsó paleolitikumból nagyon kevés és rendkívül bizonytalan a szimbolikus gondolkodásra, művészetre vagy rituális

elképzelésekre utaló emlék maradt ránk, és ezek száma a középső paleolitikumban is alacsony maradt. Ez utóbbiak közül az egyik legjelentősebb a tatai Porhanyó-bánya feltárásakor került elő, ahol a mintegy százezer évvel ezelőtt megtelepedett embercsoport pattintott kőeszközökben és a vadászott állatok maradványaiban gazdag leletes szintet, úgynevezett kultúrrejteget hagyott hátra.

Laugerie Haute: ma is lakott sziklaeresz, őskőkori lelőhely (Dordogne, Franciaország)

A Dordogne Les Eyziesnél a híres sziklaereszekkel

Tatán a legfontosabb zsákmányállat a mamut volt, melynek rendszerint fiatal egyedei kerültek be a telepre. A mamut őrlőfogait közel párhuzamos elrendeződésű, zománcsal borított lemezek alkotják, melyeket fogcement kapcsol össze. Az ötvenes években elvégzett feltárások során azonban előkerült egy olyan egyedülálló mamutfoglemez is, melynek peremét gondosan lecsiszolták, felületét vörös okkerrel borították. A szó szoros értelmében páratlan leletet az ásató Vértes László feltételeztesen az ausztráliai bennszülöttek között használatos, totemisztikus célú „csurungák”-hoz hasonlította.

A múlt század nagy vallástörténésze, Mircea Eliade *A vallási hiedelmek és eszmék története* című monográfiájában részletesen tárgyalta a Kolumbia északi részén élő kogi indiánok temetkezési szokásait. A bonyolult, két órán át zajló szertartás mögött húzódó kifinomult szimbólumok a Sierra Nevada de Santa Marta hegyei között viszonylag érintetlenül megőrződött, a spanyolok megjelenése előtti, úgynevezett prekolumbián időkig visszanyúló hagyományokon alapultak. Ezek azonban a beavatottak kivételével éppoly kevésbé megfeythetőek az európai ember számára, mint az amerikai hadseregben szolgáló navahó kódbeszélők által használt rejtjelezés. Ezen túlmenően, a tatai emberek minden bizonnyal nem a ma is élő *Homo sapiens* tagjai voltak, hanem a mintegy 30 ezer éve eltűnt Neander-völgyiek közé tartoztak, így már önmagában a XIX–XX. században élő népcsoportokkal való összehasonlítás is ingoványos talajra vihet.

Visszatérve a „csurungára”, annyi bizonyos, hogy a tárgy felületén és elein nyoma sincs használat okozta kopásnak vagy sérülésnek, illetve hogy a vörös festékanyag, használatát rendszerint az élethez, a vérhez szokás kapcsolni. Végso soron azonban a tatai lelet célja, rendeltetése, illetve a mögötte húzódó elképzelések vélhetően örökre rejtve maradnak.

Loewenmensch: ember és oroszlán kevert ábrázolása a Sváb-Alpok korai felső paleolitikumából

Jávorszarvas csontjából készített, díszített bányászkező (Lovas)

Hasonlóan zavarba ejtő az Erd mellett a hatvanas években feltárt és a radiokarbon adatok alapján mintegy 40 ezer éves Neander-völgyi településén előkerült lapos kavics, melyen olyan párhuzamos vonalak látszanak, melyek bizonyosan nem természetes eredetűek. Ez esetben is csak annyit állíthatunk biztosan, hogy általunk nyilvánvalónak tekintett gyakorlati szempontok nem tették volna szükségesszerűvé a kemény kvarcit kavics felületének bekarcolását, illetve a leleten ez esetben sem lehet felfedezni semmiféle használat okozta nyomot.

Hangsúlyozni kell, hogy a Neander-völgyi ember ismerte és gyakorolta a temetkezés szokását, ami legalábbis összetett gondolkodásra utal. Így bizonyos feltevések szerint a déli Bükkben fekvő Suba-lyuk barlangban előkerült, egy fiatal nőhöz és egy kisgyermekhez tartozó mintegy 70 ezer éves Neander-völgyi maradványok is temetkezésekhez tartoztak, ám a harmincas években készített terepi dokumentáció nem tartalmaz egyértelmű adatokat.

Világosak ellenben a Kárpát-medence déli peremén, a Horvát-középhegységben (Hrvatsko zagorje) fekvő Krapina-barlang feltárása során előkerült 130 ezer éves, szándékosan törött és égett Neander-völgyi csontok, melyek a korszak legismertebb, talán rituális kannibalizmusra utaló jelei. Mindenesetre meg kell jegyezni, hogy ezen a lelőhelyen teljességgel profán célokra, a kőeszközök készítéséhez is felhasználták az emberi maradványokat: néhány csont felszínén a kőszilánkok másodlagos megmunkálása, az úgynevezett retusálás során keletkezett sérüléseket sikerült azonosítani.

A *Homo sapiens* európai feltűnésével egyidőre tehető a szó szoros értelmében vett ábrázoló művészet első, mindjárt rendkívül látványos megjelenése: Délkelet-Franciaországban a Chauvet-barlang festményei, a Sváb-Alpokban mamutagyarból kifaragott, félig oroszlán, félig ember formájú szobrocskák jelzik a figurális művészet első megjelenését. Magyaror-

Női ábrázolás a Vág völgyéből: a „moraványi Vénusz”

Díszített mamutagyar csüngő töredéke a Jankovich-barlangból

18 ezer éves „kommandóbot”, Ságvár-Lyukás-domb

szágról ennél kissé fiatalabb, mintegy 30 ezer éves rétegben került elő az a lelet, melyet az egyik legkorábbi európai hangszerként azonosítottak. A fiatal barlangi medve combcsontjából kialakított fuvolával vagy furulyával a hatvan ével ezelőtti vizsgálatok szerint öt különböző hangot lehetett megszólaltatni. Az istállóskői furulyát akár szertartások során is alkalmazhatták, de erre tényleges adatokkal nem rendelkezünk. A hegység belsejében, eldugott helyen, nagy magasságban fekvő barlang rendkívül szórványos felső kultúrreége valójában minden bizonnyal igen rövid, talán csak egy-két éjszakát kitevő megtelepedések nyomát őrizte meg, míg a feltárt állatcsontok a barlangi medvék átteleléséhez köthető, természetes felhalmozódás eredményei voltak.

A 30–20 ezer évvel ezelőtti gravetti régészeti kultúra legismertebb emlékei azok a „Vénusznak” nevezett ábrázolások, amilyenek a morvaországi, ausztriai (például a Willendorf melletti lelőhelyen), vagy a Vág völgyéből ismert telepeken kerültek elő. A sokkal szegényesebb magyarországi leletanyag kiemelkedő darabja a Bodrogkeresztúr mellett feltárt rovátkolt peremű mészkőkorong, melyet a hatvanas években anyaméh-ábrázolásának vagy holdnap-tárnak vélték. Jelenlegi ismereteink szerint a tárgy a korai gravetti időszakban elterjedt kő- és csontkorongok közé sorolható. A leletek „jelentése” éppúgy ismeretlen, mint a Duna basaharci átkelőjénél feltárt „csizma” vagy L alakú homokkőtárgynak, melynek peremét szintén bekarcolások tagolják. Amíg azonban az előző korong 28 ezer, a Pilismaróti Pál-réten feltárt lelőhely mintegy 16 ezer éves.

Az őskor utolsó időszakát Észak- és Nyugat-Európában a nagy számban előkerült, nőket és állatokat ábrázoló plasztikák és karcok, illetve a leghíresebb barlangi festmények fémjelzik. Ezekkel egykorú a Balaton-felvidéken, Lovas község határában feltárt festékbánya, ahol jávorszarvas hosszúcsontjaiból és agancsából kialakított eszközökkel fejtették a dolomit mélyedéseit kitöltő vörös agyagos málladékat. Az eszközök felületét és repedéseit vastagon borító, kenhetően puha agyag mellett az egyik tárgy felszínén a barlangi festményekről ismerős, ám ezúttal is ismeretlen jelentésű bekarcolt motívum látszik.

Zárásként idézzük fel a Leroi-Gourhan által elképzelt, távoli világból a Földre látogató lényt, aki „az európai vallásokat tanulmányozza, mégpedig úgy, hogy végiglátogatja a templomokat. Mit lát? Bálványokat, egy szamarat meg egy ökröt, egy csomó megkínzott, megostorozott, több sebből vérző, haldokló, sírokon elomló emberalakat. Milyen képet alakítana ki magában a keresztény hitvilágról? Hogyan hatolhatna le az ábrázolásokban megjelenő, lehangoló látszattól a misztikus mélységekig?”

Az őskor és különösen az őskor kézzel fogható emlékeit tanulmányozva hasonló nehézségekkel szembesülünk. Mivel a régészet számára elképzelhetetlen, ami az etnográfusoknak természetes: az események, folyamatok működés közbeni megfigyelése, szinte elkerülhetetlen, hogy a szellemi vagy vallási életre vonatkozó interpretációink a saját gondolatainkat tükrözzék, nem pedig az ősemerét.

Csontsíp vagy hiéna harapása? Rénszarvasujjperc a Kiskevélyi-barlangból

Karcolt peremű homokkőtárgy, Pilismarót-Pálrét

